Historiesynet i Erslevs ”Historisk Teknik”.
Foredrag på et fagligt seminar 22-24. marts 1974, Trykt i ”Hist”, maj 1974.
Af Karsten Thorborg

Indledning
Det kan synes mærkeligt at tale om en bog som ”Historisk Teknik” ved et seminar som dette. Den er gammel, og den har et meget beskedent sigte. Og her skulle vi jo netop tale om vores fags videre perspektiver. Men jeg mener, at det har videre perspektiv at underkaste den en prøvende kritik. Den benyttes endnu i undervisningen i historisk metode, og selv om den ikke benyttes ukritisk, er det mit indtryk, at den ikke altid tages helt alvorligt selv af dens brugere.
Det kan også synes mærkeligt at tale om ”historiesynet” i Historisk Teknik. Kan man overhovedet tale om et historiesyn i den forbindelse? Selv anså Erslev den historiske ”teknik” som en blot værktøjsdisciplin og som sådan som subjektneutral. Selve titlen på dette foredrag er derfor kontroversielt.
Jeg vil i det følgende forsøge at vise – som ét af to hovedformål – at der er Historisk Teknik består en spænding mellem en materiel og en funktionel kildeopfattelse, og jeg vil fremhæve den sidste tolkningsmulighed som frugtbar – også i forhold til den senere skandinaviske metodedebat.
Og jeg vil – som mit andet hovedformål – søge at vise, at Erslev i Historisk Teknik forudsatte et bestemt paradigme for den historiske undersøgelses objekt, og at dette hang nøje sammen med nogle problematiske erkendelsesteoretiske præmisser.

Analyse
Erslev har kaldt sin bog ”Historisk Teknik” med undertitlen ”Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier”.
Men man skal ikke deraf tro, at han hermed ville identificere ”den historiske undersøgelse” som sådan med ”historisk teknik”. Han skelnede klart mellem ”historisk teknik” på den ene side og selve den videnskabelige behandling af fortiden ”historiens metode og teori” på den anden side. Så klart skelnede han, at han mente - analytisk i det mindste - at kunne udskille den historiske teknik som en selvstændig og neutral fase i den historiske undersøgelse som helhed.
Den historiske teknik var nødvendig, mente han, fordi fortiden ikke umiddelbart kan iagttages. Han kaldte den teknikken ved ”middelbare iagttagelser2 og sammenlignede den med bakteriologiens apparatur. Dens opgave var den at ”bane vej til fortiden” således, at historikeren kunne drage de slutninger til fortidens menneskeliv, som måtte til for at erstatte den ”umiddelbare iagttagelse”, som var umulig, med en ”forestilling” om det.
Han anså følgelig den historiske tekniks opgave som beskeden, men til gengæld var den det nødvendige og fælles grundlag for enhver, der ville gøre sig fagligt gældende som historiker. Den historiske teknik måtte således ikke forveksles med nogen videnskabelig metodelære, en var en ren værktøjsdisciplin, som kunne formuleres uafhængigt heraf. Erslev ville derfor næppe have syntes om titlen på dette foredrag.
Der findes imidlertid flere elementer i H.T., som reelt sprænger denne opfattelse af den som en særlig teknisk værktøjsdisciplin. – Erslev drog blot ikke selv konsekvenserne af disse indsigter.
Jeg vil skelne mellem et materielt og et funktionelt kildebegreb hos Erslev. If. *Det materielle kildebegreb* er ”kilder” tingslige. Det er kildekritikkens opgave at ”udsondre” – som var den et filtreringsapparat – de potentielle oplysninger af kilderne. Historikeren skal herefter ”kombinere” eller ”digte” over de herved blotlagte kendsgerninger.
Efter denne opfattelse kan man ”tømme” en ”kilde” for informationer, og kildekritikken tildeles derfor en selvstændig og meget afgørende rolle i forskningsprocessen.

I fg. *Det funktionelle kildebegreb* defineres ”kidle” relativt i forhold til historikerens problemstilling. Det er herefter umuligt at tale metodisk om ”kilder ”, undtaget i betydningen ”kilde til noget”. Vægten forskydes derfor mod historikerens problemstilling og mod hans problembevidsthed – hans viden, personlige erfaring og fantasi.
Denne opfattelse fører i sin konsekvens til en ophævelse af den historiske tekniks selvstændige stilling og til en opgivelse af opfattelsen som en blot fejlkilde. Tværtimod fremhæves forskningsprocessens enhed og forskningens subjektbetingethed – ikke at forveksle med subjektivitet.
Der er meget hos Erslev, der hører hjemme i den første model. Han skelner mellem teknik og metode, ustandseligt taler han om kilder, som var det museumsgenstande eller papirer i rigsarkivet, og hele opbygningen af bogen, hvor heuristikken behandles først, dernæst kildekritikken og endelig ”slutning til virkeligheden”, peger i samme retning.
Men han er ikke konsekvent. Midt i det hele opererer han med en funktionel definition af levnings- og beretningsslutninger, forskellen mellem disse slutningstyper ligger ikke i kilderne selv, men i historikerens udnyttelse af kilderne, siger han. Blandt kilderne til fortidslivet optræder ”slutninger far nutidslivet”, og ofte betoner han ”sammenligninger” som konstituerende for historikerens slutninger, altså historikerens forhåndsviden. Det er forhold som bryder med en blot ”teknisk”, subjektneutral fase i forskningsprocessen og tværtimod forudsætter problemstilling og forhåndsviden hos historikeren som afgørende også for kildekritikken. (Se f.eks. pêtitstykket i §94).
Det er således muligt at tolke Erslevs H.T. i retning af den funktionelle opfattelse af kildebegrebet – og det er værd at bemærke, hvorledes Povl Bagge i sin anmeldelse af H.P Clausens bog ”Hvad er historie” i Historisk Tidsskrift 12l. rk. 2. bd. Har kunnet kritisere Ottar Dahlskolen og dens danske elev4er på Erslevs præmisser. Dahl har nemlig kombineret en funktionel kildedefinition med en materiel klassifikation af bl.a. ”kognitive” og ”normative” kilder og kildeelementer. Men hermed har han forflygtiget Erslevs grundlæggende indsigt: at distinktionen mellem levnings- og beretningsslutninger alene beror på historikerens udnyttelse af sit datamateriale og ikke ligger i ”kilderne” selv.
For så vidt har jeg søgt at vise, at der består en spænding i H.T. mellem et materielt og et funktionelt kildebegreb. Jeg har villet vise, at de to opfattelser har forskellige erkendelsesteoretiske forudsætninger og i praksis fører til vidt forskellige måder at opfatte forskningsprocessen g det erkendende subjekt på. Jeg har villet fremhæve den funktionelle kildeopfattelse som latent hos Erslev og vise denne tolkningsmulighed som værd at arbejde videre med.
Jeg vil nu vende mig til det i indledningen nævnte andet hovedformål: at vise, at Erslevs opfattelse af erkendelsens kilder og hans dertil knyttede opfattelse af den historiske undersøgelses objekt førte ham ind i et dilemma, når han stod overfor at skulle formulere en videnskabelig metodelære.
Erslev angiver som det ”egentlige Maal for den historiske Undersøgelse, at *forestille* os Fortidsmenneskene, deres Liv og Handlinger.” (§61). Andetsteds taler han om at ”forestille” os menneskenes sjæleliv (§77).
Jeg har tidligere nævnt, at Erslev opfattede ”forestilling” som erstatning for ”umiddelbar iagttagelse”. Vi kan umiddelbart ”iagttage” vore omgivelser og vort eget sjæleliv, mener Erslev, det fjerne, det ikke længere eksisterende go andre menneskers sjæleliv kan vi derimod kun forestille os. Det turde heraf fremgå, at Erslev bruger ordene ”forestille sig” og ”iagttage” i bred betydning af ordene. Sjæleliv er nu engang ikke anskueligt i bogstavelig forstand. I ordene ”iagttage” og ”forestille sig” ligger der således foruden det anskuelige også en forståelsesdimension.
Når han derfor som eksempel på den historiske undersøgelses mål nævner viden om, ”hvorledes vi kan forestille os” Valdemar Sejrs erobring af Estland, Stavnsbåndets løsning og Chr. VIIIs personlighed, så mener han både anskuelig og forstående forestilling. Men det er bestandig konkrete

begivenheder og personligheder, der foresvæver ham. Det er en sådan forestilling om menneskelivet i dets fulde bredde (§31), han ser som den historiske undersøgelses mål.
Det er vigtigt at mærke sig sammenhængen mellem hans opfattelse af erkendelsens objekt, dvs. menneskelivet i dets fulde og konkrete virkelighed, og af erkendelsens kilder, nemlig umiddelbar iagttagelse – herunder selviagttagelse. Det man kan "iagttage" og i analogi hermed "forestille sig" er jo netop personer og situationer. – Det som et førstehåndsvidne kan berette om. Jf. Erlevs udsagn i §43: "Det er klart, at i sidste Instans befor alle historiske Beretninger paa umiddelbar Iagttagelse."
En konsekvens af dette historiesyn er den, at Erslev må sætte et metodisk skel mellem fortid og nutid.
Mens nutidens menneskeliv er tilgængeligt for umiddelbar iagttagelse, er fortidens det ikke længere. Herved adskiller historikerens objekt sig netop fra de fleste andre videnskabers: mens disses objekt ifg. Erslev er umiddelbart iagttagelige, eksisterer historikerens kun i kraft af ham selv.
"Træer og Blomster vilde vi se, selvom der ikke var Botanikere, Tordenvejret raser, hvad enten der er Fysikere eller ikke. Men uden Historikere, der kunde genfortælle Fortidens Tildragelser eller faa de døde og tavse Fortidslævninger til at tale, vilde Fortiden ikke være til for os. Dobbelttydigheden af Ordet Historie fører os dybt ind i Historievidenskaben." (§21).
- Ja, hvis erkendelse identificeres med "umiddelbar iagttagelse", men ville vi kunne erkende tordenvejret og blomsterne uden fysikere og botanikere? Erkender vi nutidens sociale virkelighed ved "umiddelbar iagttagelse!? Er det ikke snarere karakteristisk for videnskabelig erkendelse, at dens objekter netop ikke umiddelbart kan iagttage? Tænk blot på begreber som "acceleration", "sociale strukturer", Vietnamkrigen" eller "det ubevidste".
Nuvel, Erslev skrev sin bog i 1911, men hør blot en af hans nutidige arvtagere Sivert Langholm, en af Dahls elever: "Historie er som vitenskap karakterisert av at dens objekt unndrar seg direkte observasjon. --- Fordi fortiden er forgangen, må den som søker historisk kunnskap, prøve at rekonstruere (danne teorier om) fortiden."
En anden konsekvens af Erslevs historiesyn var den, at han ikke formåede at formulere en metodelære – og ikke kunne gøre det.
Hvordan skule det nemlig være muligt at behandle fortidens menneskeliv i dets fulde bredde videnskabeligt, hvis erkendelsens objekt var en forestilling om fortidens mangfoldighed af konkrete begivenheder og personligheder?
Erslev indså klart dilemmaet og søgte at redde sig ud af det med sin distinktion i universitetsfestskriftet 1911 mellem "Historieskrivning" og Historieforskning".
Historieskrivningen anså han for uvidenskabelig, bl.a. fordi den "fjernede sig fra virkeligheden" ved at ordne og udvælge sit stof. Historieforskningen var derimod videnskabelig, men indskrænkede sig til analytiske detailundersøgelser såsom hans egen "Konge og Lensmand". Kun den historiske analyse kunne m.a.o. være videnskabelig, syntesen derimod ikke. (Jf. Bagges afhandling: "Om historieforskningens videnskabelige karakter", HT. 10 rk. Bd. 51). Hos Langholm møder vi naturligvis ikke denne identifikation af den historiske erkendelses objekt med forestillingen i analogi med umiddelbare sanseoplevelser, men da synet også for ham er erkendelsens kilde, opfatter han historiske begreber som f. eks. "kirke" og "stat" som empiriske generaliseringer for at legitimere deres anvendelse.
En tredje konsekvens af Erslevs historiesyn er den, at han mente, at den historiske "teknik" konstitueres af "slutninger". Slutninger er deduktioner. Ud fra et sæt præmisser udledes en konsekvens. Dvs. at denne for så vidt er indeholdt i præmisserne og blot skal fremdrages af historikeren. Hvad enten vi befinder os i den kildekritiske fase, dvs. prøvelsen af de historiske beretninger, eller i den videregående tredje fase af Historisk Teknik, dvs. slutning til virkeligheden, mente Erslev, om end ikke konsekvent – at vi blot uddrog konsekvenserne af vore iagttagelser. –

Det er utvivlsomt derfor, han mente det berettiget at bruge det subjektfornægtende ord ”teknik” om denne fase i den historiske undersøgelse.
Men også her viser spændingen mellem Erslevs metodiske selvforståelse og hans faktiske behandling af de metodiske spørgsmål sig.
Hvis han mente at fortidens virkelighed, eller i det mindste det, vi kan vide om den, ligger skjult i kilderne på samme måde som København ligger i Danmark uanset om vi uddrager denne konsekvens af præmisserne: København ligger på Sjælland, Sjælland ligger i Danmark, ville han være konsekvent. Ligeledes hvis vi havde et sæt af almindelig anerkendte lovmæssigheder at benytte som slutningsregler ligesom i de elementære tekniske fag. (Hvis a så b: derfor b). Men det er jo ikke tilfældet for faget historie – hvad Erslev har helt klar over. Historikerens slutninger beror uvægerligt på hans viden og menneskelige egenskaber i vid forstand. De er subjektbetingede og historisk betingede. (Men ikke derfor nødvendigvis subjektive endsige da vilkårlige).
I den moderne skandinaviske metodedebat har man fastholdt Erslevs subjektneutrale objektivitetsbegreb. Men da man ikke har kunnet lukke øjnene for historikerens skabende indsats, har man valgt ensidigt at knytte det til begrundelsesproblematikken. Men undlader at identificere og stimulere sådanne dyder, som skal til for at fælde korrekte domme.

Afslutning
Jeg har argumenteret for, at der hos Erslev er en nøje sammenhæng mellem hans historiesyn og hans opfattelse af erkendelsens kilde, iagttagelse. Jeg har endvidere søgt at vise en række konsekvenser af dette historiesyn. Endelig har jeg villet trække nogle linjer tilden nutidige skandinaviske metodedebat. I denne er Erslevs mål for den historiske undersøgelse som en ”forestilling” om fortidens menneskeliv naturligvis for længst opgivet, men iagttagelsens særstilling, skellet mellem fortid og nutid, og det subjektfornægtende videnskabssyn er opretholdt – dt sidste kan vel endog siges at være blevet skærpet med det materielle skel mellem kognitivt og normativt.
Men sæt at vi slet ikke iagttager noget som helst ”umiddelbart”. Det være sig omverdenen eller eget sjæleliv. Sæt at vi sansemæssigt blot modtager en række stimuli, som skal bearbejdes af det erkendende subjekt før det bliver til erkendelse. Det er den konsekvens, der ligger i kim i det funktionelle kildebegreb, efter hvilket ”kilderne” blot er datamateriale – en ustruktureret masse, som først får erkendelsesværdi i relation til historikeren. Dels som stimuli til indsigter (the context of discovery), dels som begrundelsesmateriale (the context og validation).
Hvis ”kilderne” i metodisk fortand blot skal forstås som data bliver problemstillingen og dermed den problemstillende historiker styrende for hele forskningsprocessen, og det bliver derfor umuligt at udskille en særlig teknisk fase.
Objektet for den historiske undersøgelse behøver ikke længere at være anskueligt eller kunne reduceres til iagttagelser. Men kan ikke ”se” en relation, eller en årsag eller en social struktur, men vi kan erkende den. Vi kan oven i købet erkende strukturer i fortiden, som ikke var erkendt i denne selv – selvom man i middelalderen ikke beskæftigede sig med begrebet ”social struktur”, så var der alligevel en social struktur i middelalderens samfund.
De man ikke kan ”se” videnskabens objekt i nutiden heller, er der ingen grund til af den grund at skelne mellem fortid og nutid.
Og man kan ikke slutte fra stimuli. Dvs. man kan ikke slutte fra datamateriale som sådant. Under sit med datamaterialet kan historikeren få indsigter, hvis han er i besiddelse af viden, personlig erfaring og fantasi, og fra disse indsigter kan han slutte, dvs. deducere konsekvenser. Men før præmisserne for slutningen er etableret, kan han selvfølgelig ikke slutte.
Hvis endelig erkendelses objekt ikke er anskueligt, men netop sådan noget som dynamiske strukturer må det vædre principielt muligt t udforme en metodelære for videnskabelig behandling af

social virkelighed. Dvs. at komme ud af Erslevs dilemma, som jo bestod i, at enhver syntetiserende beskrivelse nødvendigvis fjernede sig fra ”virkeligheden” forstået som det, der kan ”ses”.
Moralen af dette skulle være, at der er en sammenhæng mellem vore erkendelsesteoretiske præmisser og vores opfattelse af, hvad vi forstår ved ”virkelighed”. Endvidere, at der heraf flyder en række konsekvenser for vores praktiske virksomhed som historikere. Det er derfor vigtigt at reflektere over vores egen virkelighedsopfattelse og dermed historiesyn. I stedet for det erkende subjekt- og indsigtnegerende videnskabssyn bør vi sætte et subjektudviklende. Netop for at udvikle de dyder, der skal til for at få gode ideer og fælde korrekte domme, må vi vænne os til at tænke os selv med.